

Vänstern banade väg för högerpopulismen

Vänsterns samhällskritik i västvärlden kokar nästan alltid ned till marknadskritik. Den krattar manegen för högerpopulismen.

Av Andreas Bergh

Det är en tacksam uppgift att idka samhällskritik i västvärldens liberala demokratier med välfungerande marknadsekonomi och välfärdsstat. Yttrandefrihet råder. Befolkningen i allmänhet är rik och välutbildad, läser böcker och ser på film. De flesta har goda möjligheter att förkovra sig. Kombinationen av frihet, marknad och sociala skyddsnät bäddar dessutom för en snabb teknisk utveckling. Den skapar en strid ström av tekniska nymodigheter som samtidskritiker kan varna för, problematisera och analysera ur – exempelvis – ett jämlikhetsperspektiv. En snabb teknisk utveckling innebär dessutom att nuet raskt omvandlas till ett förflutet att vara nostalgisk kring.

Vad som kan te sig paradoxalt är med andra ord bara logiskt: I blomstrande samhällen, frodas även samhällskritiken. Förutom Marx själv är det inte mycket som bidragit så kraftigt till ökningen av marxistisk samhällskritik som välståndökningen i västvärldens kapitalistiska välfärdsstater.

I grunden är fenomenet oproblematiskt och i vissa avseenden önskvärt. Samtiden behöver kritiker, skrattspeglar och häcklare. Alla kan inte bänka sig i utvecklingens lokomotiv och entusiastiskt ropa ”fortare!” Välgrundad och mångsidig kritik bidrar till att göra samhället mer robust. Men all samhällskritik har inte välgörande effekter. Ogrundad och ensidig kritik som upprepas av många under lång tid kan i värsta fall bidra till att underminera en eller flera av de institutioner som utgör blomstrande samhällens fundament. En hel del tyder på att just detta nu sker i stora delar av västvärlden. Men låt oss börja från början: Vilka är de institutioner som utgör välståndets fundament?

Trots oenighet i väldigt många dimensioner finns ett genomgående tema i historisk, statsvetenskaplig och nationalekonomisk forskning kring vad som kännetecknar framgångsrika samhällen. Samma tema återkommer i flera av de populärvetenskapliga böcker som har (över-)ambitionen att förklara mänsklighetens framgångar: Yuval Noah Hararis *Sapiens*, Johan Norbergs *Open* och Joseph Henrichs *The Secret of Our Success* är tre läsvärda exempel i denna genre. Det gemensamma temat: Att samhällen lyckas bättre när människor samarbetar.

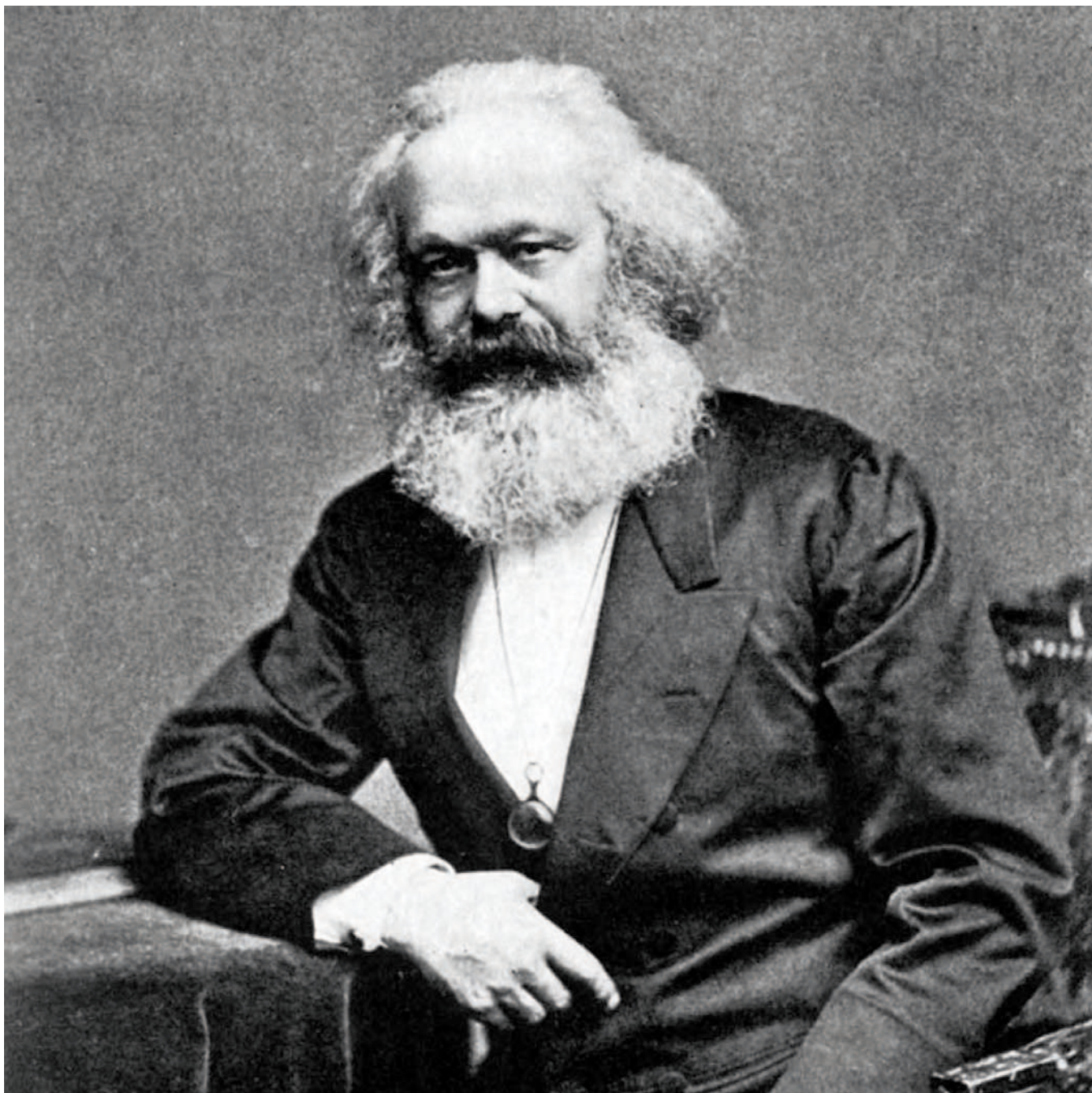
Ett antal institutioner är avgörande för välståndsutvecklingen just för att de främjar och koordinerar mänskligt samarbete:

demokratin, rättsstaten, välfärdsstaten och marknadsekonomi. Genom att koordinera människors beteende hjälper de oss att lösa konflikter, fördela resurser och upptäcka ny kunskap. Det råder ingen enighet om hur den bästa utformning av dessa institutioner ser ut, och meningarna är delade kring vilken av de fyra – om någon – som är viktigast. Men det är ett obestridligt faktum att ett land som i någon variant har samtliga dessa institutioner på plats med hög sannolikhet kommer att vara framgångsrikt nästan oavsett vilket framgångsmått som används.

Självfallet hyser västvärldens samhällskritik en mängd olika förhållningssätt till dessa fyra institutioner. Det är emellertid ingen överdrift att hävda att i kritikens huvudfåra har marknadsekonomi länge behandlats avsevärt mer kritiskt än de övriga tre. Visst händer det att intellektuella tar till orda i syfte att kritisera välfärdsstaten, rättsstaten eller demokratin. Men det händer inte särskilt ofta, i synnerhet inte jämfört med hur ofta det skrivs om samhällsproblem som på olika sätt kopplas till marknadsekonomi. Inom den del av akademien som kallas kritisk forskning finns en särskilt påtaglig tendens att skylla alla möjliga problem på marknadsekonomi, marknadstänkande och kapitalism.

I vida kretsar kokar alltså samhällskritik nästan alltid ned till marknadskritik, och har så varit länge. Redan i mitten av 1800-talet slog den amerikanske filosofen och naturforskaren Henry David Thoreau an tonen med att kritisera konsumtions-samhällets överdrivna materialism och kapitalismens skövling av naturen. Thoreau sägs vara en av de första som i protest mot ny teknik och konsumtionshets bestämde sig för att flytta till skogs för att leva av naturen, då han 1845 bosatte sig i en timmerstuga vid sjön Walden Pond i Cambridge, Massachusetts. Motståndet mot civilisationen var emellertid inte större än att Thoreau två senare återvände för att ge ut en bok om livet i skogen (*Skogsliv vid Walden*, 1854).

1867 kom första utgåvan av Marx *Kapitalet*, med välkänd kritik av exploatering, kapitalackumulation och varufetischism under kapitalismen. I början av 1900-talet kritiserade Max Weber kapitalismens rationalisering och avförrollning.

Han fick många efterföljare: Karl Marx.

FOTO: ALAMY

Efter Weber kom Frankfurtskolan som på 1940-talet bland annat kritiserade kulturens kommersialisering. Senare välkända samhällskritiker är Pierre Bourdieu som på 1970-talet kritiserade kapitalismens tendens att reproducera ekonomisk och kulturell ojämlikhet, Saskia Sassen som runt 1990 såg problem i den av kapitalismen framdrivna urbaniseringen, och Thomas Piketty som på 2010-talet kritiserade kapitalismens tendenser till kapitalkoncentration och ojämlikhet. Ett aktuellt exempel är den tyske sociologen Hartmut Rosa som i sin bok *Resonans* (2016) kritiserar det kapitalistiska samhällets acceleration inom teknik och

kultur, vilken enligt Rosa riskerar skapa främlingskap och alienation.

All kritik som riktas mot marknadsekonomin är inte obefogad eller felaktig. Däremot finns flera exempel på att kritik som är kvalitativ eller anekdotisk till sin karaktär motsägs av kvantitativ forskning. Egoism, miljöförstöring, långa arbetstider och dålig arbetsmiljö är exempelvis inte vanligare i länder med större inslag av marknadsekonomi, och i flera fall tycks sambandet vara det motsatta.

Det är i grunden inget problem att marknadsekonomin får kritik, inte ens när viss kritik visar sig vara felaktig. Men det kan vara >>

Sinnebilden för kapitalismen: Svårt att hitta positiva narrativ.

FOTO: ALAMY

ett problem när ensidig och ogrundad kritik upprepas av många under lång tid samtidigt som positiva narrativ kring marknad och kapitalism är sällsynta. I det läget är risken stor att kritiken bidrar till att erodera stödet för marknadsekonomi och kapitalism. I värsta fall tvingas vi då lära oss den hårda vägen att alternativen (fortfarande) är sämre.

Tyvärr är det svårt att veta hur det är ställt med stödet för marknadsekonomi, både i västvärlden som helhet och i enskilda länder. Samhällsvetare har sedan länge använt enkätundersökningar för att på ett någorlunda standardiserat och jämförbart sätt mäta exempelvis människors tillit till demokratin, till rättsstaten och viljan att betala skatt till välfärdsstaten. Liknande etablerade standardmätt när det gäller människors syn på marknadsekonomi saknas. Enbart detta faktum är i sig en indikation på hur oviktig marknadsekonomi anses vara jämfört med demokratin, rättsstaten och välfärdsstaten.

Även andra varningslampor indikerar att vi bör vara oroliga. Sedan murens fall har högerpartier i allt högre utsträckning försummat försvaret av marknadsekonomi för att istället ägna sig åt olika former av kulturkrig. Därmed kan partier på vänsterkanten fortsätta att skylla alla möjliga problem på marknaden,

samtidigt som de slipper försvara socialismen. Inte ens nationalekonomer försvarar marknadsekonomi som de gjorde förr. Forskningstrenderna har svängt ämnet bort från jämförelser av länder med olika ekonomiska system i riktning mot så kallad beteendekonomi och reformutvärdering med hjälp av data på individnivå.

”Are free markets history?” frågade *Economist* på sitt omslag i oktober 2023. Tidsskriften grundades i mitten av 1800-talet (bara några år innan Henry David Thoreau flyttade till skogs), och tog då tydlig ställning för marknadsekonomi och frihandel. Båda har sedan dess bidragit till att skapa ett enastående välstånd i stora delar av världen. Likväl måste tidsskriften nu konstatera att frihandelsförsvaret inte bara har blivit impopulärt, det är också nästan helt frånvarande

i den politiska debatten.

En vanlig typ av feldiagnos är att missnöjet med marknadsekonomi, den bristande framtidstron och den växande populismen i många moderna marknadsekonomier beror på att det kapitalistiska samhällssystemet i någon bemärkelse har misslyckats med att leverera. Det kan onekligen låta rimligt att människor vänder sig mot marknadsekonomi och blir nostalgiska kring det förflutna som en konsekvens av att marknadsekonomi slutar fungera. Förklaringen stämmer dock dåligt med verkligheten.

”Tyvärr är det svårt att veta hur det är ställt med stödet för marknadsekonomi, både i västvärlden som helhet och i enskilda länder.”

Dystopiker.

FOTO: JOE RAEDLE/GETTY IMAGES

Författaren och journalisten Fareed Zakaria påpekar i sin essä i *Foreign Affairs* att Donald Trumps retorik om att USA är ett land på dekis med en dysfunktionell ekonomi motsägs av fakta. När amerikaner nostalgiskt blickar tillbaka mot 1980-talet ser de en tid då fyra av

världens tio högst värderade företag var amerikanska. Det var onekligen bra. Men idag är nio av tio amerikanska. När det gäller materiellt välstånd (mätt som BNP per capita) har USA de senaste decennierna dragit ifrån både Japan och Västeuropa ytterligare. USA:s arbetsmarknad fortsätter att vara en av de mest dynamiska i västvärlden, med en arbetslöshet på 3,7 procent i december 2023. Trots detta är många väljare uppenbarligen mottagliga för Trumps dystopiska retorik, och liknande politiker i andra länder har liknande framgångar med liknande retorik. Västvärldens bristande framtidstro är i hög grad en retorisk konstruktion och endast i begränsad utsträckning en faktabaserad känsla.

2017 sammanfattade journalisten Dylan Matthews på vox.com budskapet i de 12 böcker Donald Trump släppte innan han kandiderade i USA:s presidentval 2016. Böckerna är röriga och ofta motsägelsefulla, men Matthews lyckades likväl hitta en tydlig röd tråd, nämligen nollsummetänkande.

När någon får det bättre sker det enligt nollsummetänkandet på någon annans bekostnad (och enligt Trumps retorik ofta på USA:s bekostnad). Tydligast uttrycks det kanske i boken *Think Big and Kick Ass* där Trump explicit tar avstånd från tanken att en bra affärsuppgörelse innebär att båda parter vinner: "That is

a bunch of crap. In a great deal you win – not the other side. You crush the opponent and come away with something better for yourself." Utiifrån detta synsätt har Trump format sin migrationspolitik, sin handelspolitik och sin utrikespolitik. Det är oroväckande i sig, men desto värre är att Trumps retorik byggd kring dystopism och nollsummetänkande tycks ha blivit ett generellt framgångsrecept i västvärldens demokratier.

Den situationen har högerpopulisterna inte skapat på egen hand. 150 år av marknadskritik från olika vänsterintellektuella har krattat manegen genom att erodera stödet för marknadsekonomin.

Andreas Bergh är välfärdsforskare och docent i nationalekonomi vid Lund universitet och Institutet för näringslivsforskning (IFN).

"Västvärldens bristande framtidstro är i hög grad en retorisk konstruktion och endast i begränsad utsträckning en faktabaserad känsla."